

VLOGA IN POMEN ČLOVEKOLJUBNIH ORGANIZACIJ PRI ODPRAVLJANJU POSLEDIC NARAVNIH IN DRUGIH NESREČ

The Role and Importance of Humanitarian Organizations in Eliminating the Consequences of Natural and Other Disasters

Bojan Ušeničnik* UDK 614.8

Povzetek

Namen tega prispevka je opozoriti na nekatere oblike in pomen organiziranega vzajemnega obnašanja ljudi, njihovega sporazumevanja in sodelovanja, usmerjenega v razreševanje problemov ob naravnih in drugih nesrečah, ki se odvija v različnih človekoljubnih organizacijah (društvih, klubih, strokovnih združenjih), v katere so ljudje včlanjeni prostovoljno, glede na svoje interese. V tem kontekstu bodo poleg človekoljubnih organizacij obravnavane tudi druge nevladne organizacije, ki se organizirajo po načelu prostovoljnosti in sodelujejo pri zaščiti in reševanju ob naravnih in drugih nesrečah.

Abstract

The objective of this contribution is to call attention to the role and significance of humanitarian organizations (societies, clubs, professional associations) associating persons on a voluntary basis in ensuring organized response and mutual communication and cooperation in resolving problems during natural and other disasters. Other non-governmental organizations whose work is based on the principle of voluntariness and participating in protection and rescue activities during natural and other accidents will also be discussed.

podre človekov svet in povzroči negotovost, strah in trpljenje, ki jih lahko obvlada le, če najde pri ljudeh v naravnih socialnih mrežah dovolj opore in pomoči. Naravne socialne mreže pa, kot vemo, sestavljajo predvsem družina, sorodniki, prijatelji, znanci, sodelavci, soseska, različna društva, klubi, strokovna združenja in druge organizacije, s katerimi so ljudje v tesnih stikih. Velike nesreče lahko te mreže vzajemnih medsebojnih odnosov usodno poškodujejo ali celo uničijo, zato se je treba kar najbolj potruditi za njihovo aktiviranje in ohranitev, če to ni možno, pa je treba čimprej ustvariti nove (2).

Človek ob nesreči običajno pričakuje in išče pomoč najprej pri ljudeh, s katerimi je v tesnih stikih. Njihova pripravljenost za pomoč ima lahko zelo pozitiven, koristen, blagodejen učinek na obremenitveno (stresno) situacijo človeka, lahko pa jo še bistveno poslabša, če mu pomoč odrečejo. Ljudje si v spremenjenih razmerah, ki jih je povzročila nesreča, pomagajo, le posamezniki iščejo predvsem koristi za sebe oziroma poskrbijo najprej sami zase (proindividualno obnašanje). Ljudje so pripravljene pomagati drugim, ne glede na svoje koristi (prosocialno obnašanje). V obremenitveni situaciji običajno tudi tisti, ki so usmerjeni k temu, da poskrbijo sami zase, od drugih pričakujejo prosocialno obnašanje. Učinkovitost in uspešnost medsebojne pomoči kot oblike reševanja problemov ob nesreči sta odvisni od razširjenosti prosocialnega vedenja ljudi oziroma od tega, ali je dosežena kritična masa ljudi, ki na različne načine delajo za skupno dobro.

Na prosocialno obnašanje po Lataneju in Darleyju (J. Muek, 3) vplivajo predvsem naslednji dejavniki:

- zaznavanje situacije kot kritične (ali situacija zahteva pomoč ali ne)
- kognitivna interpretacija situacije (situacijo vidimo takšno, da je naša morebitna pomoč možna ali smiselna)
- sprejemanje odgovornosti (čutimo, da smo moralno odgovorni in obvezani pomagati)
- pristojnost za delovanje (čutimo se pristojnega, lahko se odločimo, kaj storiti)
- neposredno angažiranje (odločimo se, da se bomo neposredno angažirali in pomagali).

Nekateri avtorji (6) pa ugotavljajo, da se ljudje prostovoljno odločajo za pomoč zaradi naslednjih razlogov:

- ker s tem izražajo svoje dožemanje vrednot (skrbim za ljudi, ki niso tako srečni, kot sem sam)
- zaradi socialne prilagoditve okolju (moji bližnji želijo, da prostovoljno pomagam drugim)
- zaradi reševanja svojih notranjih konfliktov, krepitev dobrega občutka (prostovoljna pomoč drugim me »odvezuje krivde«, ker imam večjo srečo kot drugi, ker me ni doletela nesreča)

Medsebojne človeške pomoči ni možno z ničemer nadomestiti

Posledice vojne, naravnih in drugih velikih nesreč so različne. Te nesreče poleg velike materialne škode na premoženju in drugih dobrinah ter sprememb v naravnem okolju običajno povzročijo velike motnje ali celo razkroj socialnega življenja v skupnostih na prizadetem območju. Po Vitalianu in sodelavcih (1) je nesreča relativno hiter in v prostoru koncentriran dogodek, ki vpliva na družbeni pod-sistem (npr. na skupnost, sosesko) zaradi nastanka velike nevarnosti in/ali uničenja, prekinja sposobnost sistema, da preskrbi za svoje člane pričakovane življenjske razmere, in se pojavlja v razmerah, v katerih obstaja soglasje o pomenu situacije, o ustreznih normah in vrednotah ter prednostih, ki jih je treba upoštevati. Iz tega izhaja, da potres, poplava ali drug bodisi naraven pojav z uničujočimi učinki bodisi pojav, ki ga je povzročil človek, ni nesreča zgolj zaradi njegovih fizičnih posledic, temveč predvsem zaradi iz njih izvirajočih socialnih posledic (potres v puščavi ni nesreča).

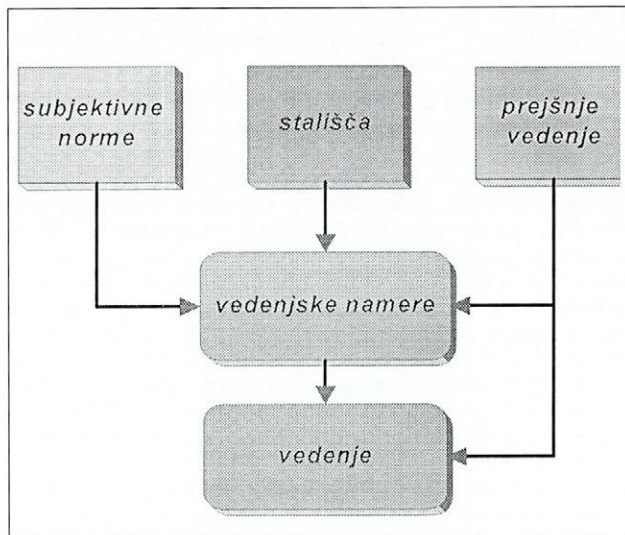
Ob nesreči so ljudje izpostavljeni velikim obremenitvam. Nesreča, kot pravi G. Vogrinčič-Čačinovič (2), v trenutku

* Uprava RS za zaščito in reševanje, Ministrstvo za obrambo, Kardeljeva ploščad 21, Ljubljana

- zaradi (intelektualne) radovednosti v odnosu do ljudi, ki pomoč dajejo in ki jo sprejemajo (prostovoljno dajanje pomoči mi omogoča, da spoznam nove perspektive razmišljanja o stvareh).

Po razlagi veliko strokovnjakov (2) obstaja avtentični človekov čut za bližnjega, ki mu kot motivacijski dejavnik narekuje, da pomaga drugim, ne glede na svoje interese (avtentični, pristi altruizem). Ta čut naj bi bil potencialno v ljudeh in ga je možno v osebnostnem in duhovnem razvoju v večji ali manjši meri razviti in uresničiti. Vendar je treba ponovno poudariti, da avtentični altruizem ni edini in glavni motivacijski dejavnik, ki usmerja ljudi k prosocialnemu obnašanju. Ljudje se prosocialno vedejo ne le zaradi drugih, temveč tudi zaradi sebe.

Na prosocialno obnašanje ljudi pomembno vplivajo vrednote oziroma iz njih izpeljane subjektivne norme ter stališča in izkušnje. Zlasti za norme in stališča velja, da so zelo posplošena motivacijska podlaga. Psihologa Ajzen in Fishbein (3) sta ugotovila, da norme in stališča na vedenje ne vplivajo neposredno, temveč posredno prek vedenjskih namer. To se razume tako, da ljudje v skladu s socialnimi normami in stališči ravnajo šele tedaj, ko se v njih oblikuje jasna namera in odločitev o tem.

Slika. Bentler-Speckartov model obnašanja (J. Musek, 1994)
Figure. Bentler-Speckart's behaviour model (J. Musek, 1994)

Socialne norme, prepričanja in stališča so torej pomemben motivacijski temelj prosocialnega obnašanja. Socialne norme imajo pri tem osrednjo vlogo in pomen, saj zagotavljajo stabilno in predvidljivo socialno okolje, kar v bistvu pomeni vzdrževanje socialne resničnosti, ki je po Festingerju (1950, 1954) ena od podlag skupinske enotnosti (če večina misli ali presoja enako, potem je tako tudi prav in resnično). Po Hollanderju (1971) je norma za posameznika vnaprej pripravljen odgovor za kritične življenjske situacije.

J. Musek (2) ugotavlja, da je pripravljenost ljudi za pomoč odvisna tudi od tega, kako zaznavajo kritično situacijo in jo razumsko interpretirajo (nekdo ne bo priskočil na pomoč, če bo menil, da človek, ki naj bi mu pomagal, ni ogrožen in ne potrebuje pomoči), dalje, da so ljudje prej pripravljeni pomagati, če občutijo, da je njihova pomoč zaželena in pričakovana in če se čutijo neposredno odgovorne (ljudje v množici pogosto opustijo pomoč, ker se ne čutijo neposredno vpletene in odgovorne), prav tako bodo prej pomagali ljudje, ki so tega že vajeni in so za to usposobljeni. Veliko raziskav opozarja, da se ljudje v kritični situaciji obnašajo tako, kot so se vedli že prej v podobnih situacijah.

Probleme je treba reševati tam, kjer se porajajo

Odgovornost in naloga vsake države je, da vzpostavi in vzdržuje pripravljenost za obvladovanje naravnih in drugih nesreč in da zagotovi učinkovito ukrepanje, kadar je to potrebno. Pri tem pa so pristopi in mehanizmi lahko zelo različni. Država lahko vse "vzame v svoje roke" ter neposredno sprejema ukrepe in vodi aktivnosti za zaščito, reševanje in pomoč, lahko pa pobudo na tem področju prepusti lokalnim skupnostim ter različnim človekoljubnim in drugim nevladnim organizacijam in le posredno spodbuja in podpira prosocialno obnašanje ljudi in delovanje naravnih skupnosti.

To sta seveda dve skrajnosti. Izkušnje kažejo, da so pristopi, ki so bližje drugi, učinkovitejši in tudi racionalnejši. Izhajajo iz že omenjene narave nesreč, iz tiste njihove opredelitve torej, ki v ospredje ne postavlja fizičnih vplivov na okolje, temveč predvsem iz njih izvirajoče socialne posledice. Upošteva dejstvo, da nesreča povzroči individualne travme in prizadene skupnost, v skrajnih primerih pa povzroči celo razkroj socialnega življenja.

Lokalna skupnost lahko za organiziranje in normalno delovanje socialnih mrež ter za druge neposredne oblike zaščite, reševanja in pomoči stori veliko več kot država, ki je praviloma zelo oddaljena od dogajanj v posamezni skupnosti.

Od države se predvsem pričakuje, da razvije sistemske in druge formalne mehanizme za zagotavljanje pripravljenosti in za ukrepanje ob nesrečah, da zagotovi pomoč lokalnim skupnostim, kadar jo potrebujejo, in da ureja mednarodno pomoč.

Človekoljubne organizacije so del socialnih mrež

Človekoljubne organizacije so pomemben del socialnih mrež, v katerih ljudje iščejo oporo in pomoč pri obvladovanju razmer ob naravnih in drugih nesrečah. Na Slovenskem je večina človekoljubnih organizacij dejansko nastala kot odgovor na nenehne grožnje potresov, poplav, požarov, vojn in drugih nevarnosti. To še posebej velja za Rdeči križ in gasilsko organizacijo.

Prvi zametki organizacije Rdečega križa na slovenskih tleh so nastali v letih 1864 in 1866, ko je v Ljubljani začelo delovati žensko društvo za pomoč ranjenim in bolnim vojakom, vdovam in sirotam padlih vojakov. To društvo se je 10. novembra 1879 ob sprejetju novih pravil preimenovalo v Domoljubno žensko pomožno društvo za Kranjsko in Ljubljani. Leta 1879 je bilo ustanovljeno moško domoljubno deželno pomožno društvo na Kranjskem (7).

Tudi gasilska organizacija ima na Slovenskem skoraj 130-letno tradicijo. Do prve svetovne vojne so se gasilci ukvarjali predvsem z gašenjem požarov in reševanjem ob poplavah, med prvo svetovno vojno pa se je njihovo delovanje razširilo tudi na področje sanitete (8). Ljudje se v gasilska društva niso združevali zgolj z namenom, da bi skupaj učinkoviteje preprečevali in gasili požare. Ta društva so jim pomenila veliko več; v njih so ob požaru, in tudi ob vseh drugih nesrečah, iskali in našli socialno oporo in pomoč pri obnovi domov, skratka vse najnujnejše, kar so potrebovali za preživetje. Povezanost ljudi v teh društvih in njihov (širši) namen in pomen se je na svojevrsten način izražal tudi v njihovi kulturni dejavnosti.

Organizacije so posebno učinkovito delovale v časih, ko inštitucionalne oblike pomoči še niso bile razvite; opravljale so velik del funkcij socialne opore (izražanje skrbi in naklonjenosti do prizadetih, hrabritev v stiski, svetovanje pri reševanju problemov, druženje z ljudmi, stvarna materialna in druga pomoč).

Posebno pomembno vlogo imajo tista društva, klubi in združenja, ki se v okviru svoje primarne dejavnosti ukvarjajo z zaščito in reševanjem ter zbiranjem in razdeljevanjem pomoči. Njihov pomen je toliko večji, ker mreže vzajemnih medsebojnih odnosov ne spletajo le v ožjem življenjskem okolju, temveč tudi širše, v nacionalnem in mednarodnem merilu. Nekatere med njimi delujejo celo kot univerzalne nevladne organizacije.

Človekoljubne organizacije so torej nastale spontano, zaradi skupnih interesov in ciljev, na njihov nastanek pa so vplivale tudi določene zunanje spodbude (v konkretnih primerih ogroženost zaradi naravnih nesreč, socialne razmere, raznarodovalni pritiski in drugo). Člani praviloma čutijo veliko pripadnost svoji organizaciji, skupnim ciljem in vrednotam, za katere se zavzemajo in jih gojijo. Posamezne organizacije vključujejo in povezujejo veliko operativnih in podpornih članov, med katerimi potekajo zelo intenzivne komunikacije. Člani večinoma delujejo skupinsko, z jasno in nesporno razdeljenimi vlogami in z veliko mero osebne odgovornosti. V teh organizacijah prevladujejo demokratične zvrsti vodenja; vodenje je decentralizirano.

Organizacije se odlikujejo po tem, da imajo:

- razvite skupinske norme, ki upoštevajo širše socialne norme okolij, kjer delujejo
- jasno opredeljene cilje
- izdelan in dejanskim potrebam prilagojen program
- razvito pestro in prožno organizacijsko strukturo
- razvite metode dela, ki so prilagojene okolju, kjer delujejo
- motivirano članstvo
- bogate izkušnje o delovanju v kritičnih organizacijah (izkušnje o prejšnjem delovanju)
- dobro usposobljena vodstva in članstvo
- razmeroma dobro opremo
- da je njihova dejavnost usmerjena tudi v preventivo
- da so nepolitične in nepristranske.

Vse te organizacije se povezujejo med seboj na mednarodni ravni, s tem pa se vključujejo v širši sistem vzajemnih odnosov.

Človekoljubne organizacije nudijo stvarno pomoč in vplivajo na vedenje ljudi

Za človekoljubne organizacije je značilno, da pri obvladovanju razmer ob nesrečah delujejo na dveh ravneh; v skladu s programom svoje dejavnosti organizirajo in izvajajo zaščito, reševanje in pomoč, skratka, dajejo stvarno pomoč ljudem, ki jo potrebujejo, hkrati pa glede na svoj neposreden, pristen stik z ljudmi in množičnost odločilno vplivajo na subjektivne norme in stališča ljudi in s tem na njihove vedenjske namere, o čemer smo že pisali.

Človekoljubne organizacije se lahko pohvalijo z bogatimi izkušnjami o razmerah in delovanju v kritičnih situacijah ob nesrečah. Znanje in izkušnje (prejšnje obnašanje) njihovih članov jim omogočajo takojšnje učinkovito delovanje tako na področju stvarne pomoči in reševanja problemov kot pri organiziranju samopomoči. Pri tem je posebno pomembno, da se ljudje od njih učijo obnašanja v kritičnih razmerah.

Človekoljubne organizacije delujejo po ustaljenih (skupinskih) normah, ki določajo, kako morajo pri svojem delovanju ravnati njihovi člani in kako mora delovati celotna organizacija, obsegajo pa tudi vsa druga pravila vedenja

članov. Norme teh organizacij so večinoma v skladu s sprejemljivim, pričakovanim ali celo idealnim vedenjem v določeni situaciji in so torej v skladu s širšimi socialnimi normami in kulturo družbe v celoti.

Človekoljubne organizacije so samostojne pri opravljanju svojega poslanstva

Učinkovitost človekoljubnih organizacij je v veliki meri odvisna od enotnosti in usklajenosti članov glede vrednot, norm, stališč, ciljev. To zahteva neodvisen in samostojen položaj teh organizacij v družbi, kakršnega pa je včasih zelo težko zagotoviti in ohraniti. V vsaki družbi namreč obstaja nevarnost, da organizacije bodisi zaradi gromitnih ali drugih razlogov postanejo odvisne od države in/ali aktualnih političnih sil. V razmerah ne dovolj razvite parlamentarne demokracije je še posebno velika nevarnost, da na organizacije glede na njihovo množičnost, povezanost z ljudmi, ugled v družbi in druge značilnosti vplivajo politične stranke, z namenom, da bi jih pridobile za politično opcijo, ki jo zastopajo, ali da jih v celoti podredijo. V vsakem primeru bi bilo to zanje usodno, saj bi bila s tem ogrožena njihova identiteta, ki se izraža v vrednotah, normah, stališčih, ciljih, konsistentnem programu, strukturi delovanja.

Človekoljubne organizacije so del sistema zaščite in reševanja

V naši državi smo se veliko ukvarjali s tem, kako v praksi uresničiti zamisel o sodelovanju človekoljubnih in drugih prostovoljnih organizacij v sistemu zaščite in reševanja, ne da bi s tem kakor koli prizadeli njihovo integriteto in avtonomni položaj.

Zamisel o sodelovanju teh organizacij v skupnih akcijah zaščite, reševanja in pomoči je bila zadovoljivo uresničena šele po velikih vsebinskih in organizacijskih spremembah v civilni zaščiti. Dokler je bila civilna zaščita namenjena predvsem delovanju v vojnih razmerah in so v njej prevladovali vzorci vojaške organizacije in obnašanja z izrazito centraliziranim vodenjem, ni bilo možnosti za kakršno koli vključevanje in sodelovanje človekoljubnih in drugih prostovoljnih organizacij. V zrok za to je bil tudi ta, da Civilna zaščita v začetnem obdobju v javnosti ni imela ugleda in si ga tudi ni mogla pridobiti, ker ob naravnih in drugih nesrečah ni sodelovala pri zaščiti in reševanju. Stanje se je začelo spreminjati v osemdesetih letih, ko je Civilna zaščita začela opravljati tudi naloge zaščite in reševanja ob naravnih in drugih nesrečah in ko je svojo dejavnost utemeljila na dejanski ogroženosti. Bistvene spremembe pa so nastale na podlagi nove zakonodaje po letu 1991. Vzpostavljen je bil celovit sistem varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami, ki obsega preventivo, pripravljenost, ukrepanje in sanacijo. V tem sistemu je Civilna zaščita le del posebno organiziranih sil za zaščito, reševanje in pomoč. Težišče je na varstvu pred naravnimi in tehnološkimi nesrečami, sistem pa je odprt za vse, ki lahko kakor koli prispevajo k zaščiti in reševanju.

Zelo poučna je slovenska izkušnja o delovanju človekoljubnih in drugih prostovoljnih organizacij, zlasti Rdečega križa Slovenije, ob begunskem valu, ki je Slovenijo zajel med vojno na Hrvaškem ter v BiH. Za begunce je v začetnem obdobju krize skrbel Civilna zaščita ob tesnem sodelovanju z organizacijami Rdečega križa Slovenije. Šele kasneje se je s tem začel ukvarjati poseben vladni urad za priseljevanje in begunce, vendar se je tudi ta opiral na dejavnost človekoljubnih organizacij. Na začetku je bila dilema, ali za množico beguncev organizirati nekaj velikih centralno vodenih državnih sprejemnih centrov ali pa vzpostaviti mrežo manjših centrov po vsej

državi, ki bi jih organizirali in vodili organi lokalnih skupnosti v sodelovanju s človekoljubnimi organizacijami. Sprejeta je bila druga varianta, saj je bilo centre le tako možno povezati v socialne mreže na lokalni ravni in le na ta način dovolj hitro zagotoviti najnujnejšo oskrbo beguncev, ki jih je vsak dan prišlo veliko.

Med reševalci prevladujejo prostovoljci

V Sloveniji je v organizirane dele sistema varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami vključenih okoli 110 000 ali 5,5 % vseh prebivalcev Slovenije, od tega 55 000 v različne reševalne skupine društev in drugih nevladnih organizacij, 46 000 v enote in službe Civilne zaščite, 6000 pa se jih z zaščito in reševanjem ukvarja poklicno v različnih javnih reševalnih službah.

V sistemu varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami sodelujejo:

- Rdeči križ Slovenije
- Slovenska Karitas
- gasilska društva
- Gorska reševalna služba pri Planinski zvezi Slovenije
- Jamarska reševalna služba pri Jamarski zvezi Slovenije
- kinološka društva
- potapljaška društva pri Slovenski potapljaški zvezi
- taborniške in skavtske organizacije
- klubi radioamaterjev
- in nekatera strokovna združenja.

Njihova dejavnost ni omejena le na zaščito, reševanje in pomoč ob nesrečah, temveč imajo organizacije glede na svoje kadrovske in druge zmogljivosti pooblastila tudi za usposabljanje in opravljanje določenih preventivnih nalog.

Država in lokalne skupnosti na različne načine spodbujajo in podpirajo dejavnost teh organizacij, kar se kaže v naslednjem:

- imajo urejen status v sistemu varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami
- člani se praviloma ne razporejajo na vojaške in druge državljanske dolžnosti
- člani imajo zagotovljene pravice na področju zdravstvenega, pokojninskega in invalidskega zavarovanja
- zagotovljeni so stabilni viri sofinanciranja njihovih programov
- sodelujejo pri vodenju zaščitnih in reševalnih akcij
- vključene so v informacijska in komunikacijska omrežja v sistemu zaščite in reševanja
- svoje mesto pa so oziroma bodo našle tudi v dvostranskih in večstranskih sporazumih ter drugih mednarodnih aktih o sodelovanju na področju varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami.

Specifična strukturiranost odnosov v teh organizacijah zahteva tudi specifično vodenje zaščitnih in reševalnih akcij. V teh organizacijah so uveljavljene demokratične decentralizirane zvrsti vodenja, zato organizacije tudi v

okviru sistema zaščite in reševanja ne prenesajo avtorskega vodenja. Državni organi in organi lokalnih skupnosti pri vodenju zaščite in reševanja ne smejo posegati v njihovo avtonomijo. Ta problem se rešuje tako, da se predstavniki posameznih organizacij vključujejo v štabe Civilne zaščite, kjer lahko vplivajo na odločitve, ne da bi s tem prevzeli odgovornost za skupne odločitve.

Človekoljubne organizacije bodo nepogrešljive tudi v prihodnje

Iz predstavitve je razvidno, da človekoljubne in druge prostovoljne organizacije s humanitarno dejavnostjo lahko glede na svoje pestre organizacijske oblike delovanja, usposobljeno članstvo ter druge pogoje bistveno prispevajo k obvladovanju izjemnih razmer tako v vojni kot ob naravnih in drugih množičnih nesrečah. Z njihovim sodelovanjem je varstvo pred nesrečami učinkovitejše, nenazadnje tudi cenejše. Javno mnenje jim je naklonjeno in podpira njihovo dejavnost.

Iz tega spoznanja izhaja nedvoumno sporočilo za prihodnost. To je:

- te organizacije bodo imele pomembno vlogo pri zaščiti, reševanju in dajanju pomoči ob nesrečah tudi v prihodnje
- glede na njihovo vlogo na tem področju kaže vsestransko podpirati njihovo dejavnost, še posebej na področju preventivnega delovanja
- zagotoviti je treba usklajeno dejavnost vseh, ki sodelujejo pri obvladovanju naravnih in drugih nesreč, od človekoljubnih in drugih nevladnih organizacij, državnih ustanov do vojske
- organizirati je treba skupna usposabljanja za vodenje humanitarnih akcij
- poskrbeti, da bodo tudi tem organizacijam na voljo kompatibilna oprema in sredstva ter jim
- zagotoviti informacijsko, komunikacijsko in drugo logistično podporo.

Literatura

1. Polič, M., 1994. Posameznik in skupnost v izrednih razmerah. Psihološki vidiki nesreč, str. 18 in 19, Uprava RS za zaščito in reševanje, Ljubljana.
2. Čačinovič-Vogrinčič, G., 1994. Socialne mreže in socialna opora. Psihološki vidiki nesreč, str. 73, Uprava RS za zaščito in reševanje, Ljubljana.
3. Musek, J., 1994. Dejavniki medsebojne pomoči. Psihološki vidiki nesreč, str. 61-71, Uprava RS za zaščito in reševanje, Ljubljana.
4. Štern, A., 1994. Sipine altruizma. *Anthropos*, št. 4-6/1994.
- Bečaj, J., 1997. Temelji socialnega vplivanja. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
5. Schroeder D. A., Pennr L. A., Davidio J. F., Piliarin J. A., 1995. *The Psychology of Helping and Altruism*. New York, McGraw-Hill, Inc.
6. Žnidaršič, I., 1988. Rdeči križ za humanizem, razvoj in mir. Ljubljana 1988.
7. Božič, B., 1988. Gasilstvo pomemben del civilne zaščite. *Ujma* 2, str. 105.